

Atf / Citation

DURNA, F. Z., KOÇAK, H. (2024). "Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Kimlik Olarak İnşası". *Gazi Türkiyat*, 35: 255-276.

Geliş / Submitted 13.02.2024

Kabul / Accepted 12.12.2024

DOI 10.34189/gtd.35.013

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN DOĞUŞU VE KİMLİK OLARAK İNŞASI

The Birth of Turkish Nationalism and Its Construction as an Identity

Fatma Zehra DURNA*

Hüseyin KOÇAK**

Öz

Millet ve milliyetçilik kavramları, tek bir tanım veya anlam ile sınırlanamayacak kadar geniş, işlevsel ve karmaşık olgulardır. Bu nedenle, sosyal bilimlerdeki sosyoloji, tarih, antropoloji, siyaset bilimi gibi çeşitli disiplinler bu kavramları derinlemesine inceleyerek gelişmelerine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu makalede öncelikle, millet ve milliyetçilik kavramlarının doğuşundan itibaren geçirdiği değişim ve dönüşüm süreçleri ele alınmaktadır. Metnin ilerleyen bölümlerinde ise, Türk Milliyetçiliği üzerinde odaklanılarak, Cumhuriyet Dönemi, Çok Partili Dönem ve 1980 sonrası olmak üzere üçlü bir dönemselleştirme skalası kullanılarak Türk milliyetçiliğinin kimlik oluşumu süreci anlatılmaktadır. Bu çalışmanın kapsamı, milliyetçiliğin doğuşundan itibaren geçirdiği tarihsel ve düşünsel evrimle birlikte, Türk milliyetçiliğinin 1924'ten başlayarak 1980 sonrasına kadar olan yansımalarını anlama ve kimlik olarak açıklama çabalarını içermektedir. Sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan nitel araştırma yöntemi desenleri arasından doküman analizi (literatür tarama) bu çalışmanın deseni olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, konuyla ilgili önceki yayımların taranması, bulunması, incelenmesi, okunması, sınıflandırılması ve sentezlenmesine yönelik adımlar titizlikle uygulanarak çalışmanın eksik noktaları belirlenmiş ve literatüre katkı sağlaması amacı ile bir makale hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Millet, Milliyetçilik, Türk Milliyetçiliği, Kimlik, Türk Kimliği.

Abstract

The concepts of nation and nationalism are too broad, functional and complex phenomena to be limited to a single definition or meaning. For this reason, various disciplines in social sciences such as sociology, history, anthropology and political science have made significant contributions to their development by examining these concepts in depth. In this article, first of all, the changes and transformation processes that the concepts of nation and nationalism have undergone since their

* YÖK 100/2000 Doktora Bursiyeri, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Afyonkarahisar/TÜRKİYE. f.zehra_durna@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8857-6714

** Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Afyonkarahisar/TÜRKİYE. kocak@aku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2648-4384

birth are discussed. In the following sections of the text, focusing on Turkish Nationalism, the identity formation process of Turkish nationalism is explained using a triple periodization scale: the Republican Period, the Multi-Party Period and the post-1980 period. The scope of this study includes efforts to understand and identify the reflections of Turkish nationalism from 1924 until after 1980, along with the historical and intellectual evolution of nationalism since its birth. Document analysis (literature scanning), among the qualitative research methods patterns commonly used in social sciences, was determined as the pattern of this study. In this context, by meticulously applying the steps of scanning, finding, examining, reading, classifying and synthesizing previous publications on the subject, the missing points of the study were determined and an article has been prepared to contribute to the literature.

Keywords: Nation, Nationalism, Turkish Nationalism, Identity, Turkish Identity

GİRİŞ

Bir bitkinin tohumunun toprağa ekilmesiyle birlikte, o tohumun oluşması için gerekli olan bileşenlerin var olması gerekmektedir. Çünkü çevresel ve dış faktörlerin olumlu ya da olumsuz etkisi, bu bitkinin büyümesini, gelişmesini ve biçimlenmesini yönlendirir; aksi takdirde büyüme, gelişme ve biçimlenme gerçekleşemez. Toplumsal olaylar da tıpkı bir bitkinin büyüme sürecine benzer şekilde meydana gelir. Bu durum, toplumsal olayın ortaya çıkmasını sağlayan her bir unsurun belirlenmesi ve dış faktörlerle olan ilişkisinin analiz edilmesiyle başlar. Durkheim'in "*sosyolojinin en temel kuralı, toplumsal olayları "şey" ler gibi ele almaktır*" (1994: 49) ifadesi söz konusu duruma açıklık getirmektedir. Çalışmada toplumsal bir nesne olan milliyetçilik kavramının nasıl ortaya çıktığı, anlamı, nasıl bir değişim-dönüşüm süreçlerinden geçtiğinin izahı nitel araştırma yöntemlerinin desenlerinden biri olan doküman analizi (literatür tarama) ile yapılarak ülkemizde Türk milliyetçiliğinin gelişimi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Neolitik Çağ (Yeni Taş/Cıvalı Taş) olarak isimlendirilen dönemde toplumda sınıflandırmalar keskin bir biçimde gerçekleşmiştir. Çünkü nüfus içindeki azınlığı oluşturan yönetici sınıf, nüfusun büyük bir kısmını oluşturan köylü veya tarım ile uğraşan sınıftan belirgin, sert bir biçimde ayrılmaktadır. Orta Çağ devletlerinde genellikle örgütlenmenin bir üst grup etrafında toplandığı teşkilatlanma yapısı görülmektedir. Anderson'un deyişiyle (1993: 33) meşruiyetini kutsallıktan alan yönetici sınıf kendi içerisinde uzmanlaşma alanlarına göre birbirlerinden farklı tabakalara bölünebilmektedir. "*Örneğin; askerler, rahipler, papazlar, idareciler ve kentliler gibi. Yönetici tabaka içerisinde biçimce ne kadar farklılaşma olursa olsun, kültürel bütünleşmeden çok kültürel farklılaşma yönünde bir baskı mevcuttur. Her çeşit tabaka, biçimde ne kadar farklılaşmış olursa aralarındaki sürtüşme ve muğlaklık o kadar az olacaktır.*" (Gellner 2008: 34). Toplumsal sistem içerisinde bölünme, yatay ve kültürel bölünmeye daha yatkındır. Hatta bölünmenin mümkün olmadığı durum ve zamanlarda, toplumsal sistem tarafından bölünmenin oluşmasına sebep olacak süreçler oluşturulur ve desteklenir. Sahip olunan genetik ve kültürel farklılıklar ile oluşturulan bu ayrıştırmayı güçlendirmek ve kalıcı hâle getirmek istenir. Burada amaçlanan ise otoritenin kalıcılığının vurgulanmasıdır.

16. yüzyılın sonuna kadar geçen süreç içerisinde millet duygusunun ve düşüncesinin zemini oluşturulmuştur. Oluşturdukları bu zemin ile dil, din, tarih gibi ortak ve benzer değerlere sahip olan kişilerin bu değerler üzerinden meydana getirmeye başladıkları toplumsal ve evrensel farklılıklar da zamanla ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin bu dönemde aralarında dil birliği bulunan insanların bir araya gelmesi ile Latince'nin o zamana kadar devam eden hâkimiyeti kaybolmuş ve yerel diller meydana çıkmaya başlamıştır. 16. Yüzyılın başlarında Martin Luther'in tez öğretilerini maddeler hâlinde kilisenin duvarına asması ve ardından reform hareketlerinin başlamasıyla Avrupa'daki kiliseler devlete bağlı kurumlar hâline gelmişlerdir. Böylelikle her krallıkta farklı milletlere özgü kiliseler ve görüşler ortaya çıkmıştır. *"Bireylerin sahip olduğu ortak geçmiş duygusu ve ülkü birliği, bu yeni ortak duygunun öznel ögesini oluşturmuş, halk arasında ileride milliyetçiliğin duygu kısmının zihniyeti şekillenmeye başlamıştır. Aydınlanma Çağı artık ne Orta Çağ ne de milliyetçilik çağıdır ancak bir geçiş dönemidir."* (Oran 1997: 48-49). Milliyetçiliği farklı değerlendirenler arasında modern bir olgu olarak görenlerin yanı sıra modernliğe geçiş aşaması olarak görenler de mevcuttur. Özellikle burjuvazinin ortaya çıkışı ile yükselişi ve güçlenmesi, ulus devletlerin ortaya çıkışı için fikrî bir altyapı oluşturmuştur. Tüm bu sebeplerden dolayı milliyetçilik modernizmin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulus devletlerin oluşmasından hemen sonra sanayi toplumunun tarih sahnesine çıkması ve kapitalizmin etkisi ile devletlerarası rekabet, milliyetçiliğin gelişmesine de hatırı sayılır katkılar sağlamıştır.

15. ve 16. yüzyılda Avrupa'da meydana gelen toplumsal ve evrensel sosyo-kültürel değişim süreçleri ile günümüzdeki anlama karşılık bulacak biçimde ulus kavramı ortaya çıkmıştır. Uluslaşmaya geçişte İngiltere ve Fransa diğer devletlere göre öncü olarak bilirse de İsviçre, Belçika ve Lüksemburg gibi devletlerin de bu öncü devletleri yavaş yavaş takip etmeye başladığı söylenebilir. *"İsviçre, Birleşmiş İspanya ve Polonya devletlerinin yükselişleri; Macaristan, Rusya ve Hollanda'nın harekete geçmesi aynı şekilde düşünülebilir. Safevi İran'ın da, Fatımi Mısır'ından daha az miktarda Osmanlı Devleti'nde benzer merkezleşmiş devletler mevcuttur. Hatta Moğol İmparatorluğu bile merkezî bir yönetim oluşturmakla övünmüştür."* (Smith 2002: 172).

16. yüzyılda derebeylik düzeninin eski etkisini kaybetmeye başlamasıyla birlikte, Avrupa'da özellikle Batı Avrupa'da siyasi, idari ve coğrafi bakımdan yetkilerin tümüne hâkim olan merkezî devletler ortaya çıkmaya başlamıştır. *"Fransa, İspanya ve Britanya, idari yapılarının tüm gevşekliğine rağmen, bu dönemden itibaren orta çağın hiyerarşik ve parçalanmış egemenliğinden bir kopuşu temsil etmişlerdir. 17. yüzyılda merkezleşme, Britanya'da parlamento yoluyla aristokrasi-burjuvazi eliyle yürütülürken, İspanya ve Fransa'da ise monarşinin elindedir."* (Aktoprak 2010: 39-41). Devletlerin merkezleşmeye yönelik politikalarında en belirleyici unsur, kendi yönetimi altındaki toprakların kullanımı ve işleyişi ile ilgili yöntemleri merkantilist bir tavır ile düzenlemeye yönelik attıkları adımlardır. Böylelikle ekonomik hayat içerisinde önemli bir yere sahip olan yerel pazarların çeşitli sebeplerle sınırlandırılmış ve

daraltılmış olması gözden geçirilerek iktisadi girişimlerde bulunulmuştur. Böylece, Orta Çağ'ın temel yapı taşlarını oluşturan fikirler ve değerler, yeni yüzyıla geçişte etkisini kaybederek yerini yeni ve daha farklı düşünceler olan özgürlük ve mülkiyet fikirlerine bırakmaya hazırlanmıştır. Bu durum ise egemen ideolojinin ağırlığını kaybetmesine yol açmış yeni ideolojilerin de zihinsel süreçleri şekillendirmeye başlamasına imkân tanımıştır. Din, Orta Çağ toplumlarında hâlâ etkisini hâkim düşünce olarak sürdüren ancak giderek zayıflayan bir toplumsal kurum olarak varlığını devam ettirmek zorunda kalmıştır. Fransız İhtilali ile birlikte akıl öne çıkarak rasyonel bireyin oluşumu teşvik edilmiştir. Ancak rasyonalitenin ayrı ayrı oluşturduğu bu bireyler, toplum içinde bir araya geldiklerinde kolektif bir kimlik oluşturmayı başaramamışlardır.

Ernest Gellner 1983 yılında kaleme aldığı "*Uluslar ve Ulusçuluk*" adlı eserinde ulus fikrinin, ulusların, ulus-devlet inşasının sanayileşme ile ortak bir noktada kesişmesinden söz etmektedir. Bahsi geçen bu düşüncede Gellner (2008: 78) "*İki insan ancak ve ancak birbirlerini aynı ulusun üyesi olarak kabul edebiliyorlarsa aynı ulusa mensup demektirler. Bir başka deyişle, ulusları insanlar yaratır; uluslar insanların kendi inanç, sadakat ve dayanışmalarının ürünüdür.*" yorumu ile uluslar ve ulusçuluğun insanlık tarihi ile birlikte var olmadığını açıklamaktadır. Gellner her ne kadar ulusları, sanayileşme ile birlikte ulusçuluk düşüncesinin ortaya çıkmasının bir sonucu olarak bahsetse de kendisi bu düşüncesinden ara ara taviz vermiştir. Bunu ise şu şekilde ifade etmektedir: "*Ulusallığı çağrıştıran bazı modern-öncesi silsile toplulukları olmuştur. Siyasal bir birlik yaratmaya yeterli olmasa da (Antik Yunan şehir devletleri gibi) modern-öncesi çağlarda ortaya çıkan kültürel şovenizm örnekleri vardır. Gellner, kadim İsrail'in modern-öncesi bir ulus örneğine işaret ettiğini kabul etmiştir*" (2008: 61). John Breuilly, Gellner'in ulus ve ulusçuluk tezini sanayileşme döneminde aramasının değerlendirmesini şu iki kavram üzerinden yapmaktadır: Yapı ve kültür. Gellner bu anlamda "*Yapı ile insanların oynadığı farklı rollere ve bu roller arasındaki ilişkiye atıf yapar. Sanayi öncesi, yüz yüze toplumlarda insanların yapılar aracılığıyla tanımlandığını ileri süren Gellner, herkesin birbirinin toplumsal konumlarını bildiğine ve yapının, kimliği oluşturan; kültürün ise yapıyı güçlendiren niteliklerine değinir.*" (Breuilly 2008: 105-106).

Milliyetçiliğin, İlk Çağ ya da Orta Çağ gibi Sanayi Öncesi dönemlerde ve toplumlarda gelişmesine izin verilmemesi, bu toplumların sosyal ve siyasal açıdan bütünlüklerini koruyarak katı bir süreksizlikten kaynaklandığı doğrultusunda yargıda bulunulur veyahut düşünülür. Bu dönemde, siyasal kurumlar ile toplumsal kültürün uyuşmaması, insanların siyasal ve kültürel olarak farklı biçimlerde bir araya gelmelerine neden olmuştur. Bu yüzden de farklı düzen ve yönetim -küçük prensliklerden büyük imparatorluklara- dizaynları ile yeni yönetim biçimlerinin oluşmasından söz edilebilir.

Tarım toplumunda, aynı toplum içinde yer alan üst sınıfların ayrıcalıklı sınıflar ile belirgin bir şekilde kimlik oluşturması dikkate değerdir. Aynı zamanda yine bu

toplum içerisinde yöneticiler, din adamları gibi toplumsal ve siyasal sınırları aşan grupların ortak bir kimlik paylaşması da gözlemlenebilir. Ancak, üretimi gerçekleştiren köylü sınıfın kendi arasında ve üst sınıfla bilerek, isteyerek iletişim eksikliğinin oluşturulması, millet ve milliyetçilik bilincinin gelişmesi önünde bir engel olarak değerlendirilir. Buna karşın sanayi toplumlarında, modern kentlerin beraberinde getirmiş olduğu “hız” ile bireyler sürekli hareket hâlinde bir yerden bir yere yetişme çabası içerisinde oluşu ile insanlar arasında iletişim ancak ayaküstü bir biçime dönüşerek geçici ve tesadüfi bir hâl almıştır. Modern hayatın içinde sürekli devam eden değişim, var olan ve yeni edinilen meslek gruplarında da çok az değişmeyen pozisyon ve rolleri içermektedir. Bu yüzden insanlar, meslekleri ve rolleri ile bilinemezler. Bunun yanı sıra “*Kimlik, sanayi toplumunda yeni işlevler edinen kültürde temellenir. İnsanların bağlamdan bağımsız bir iletişime girme gerekliliği, okuryazarlığın, hem özgül rollerden kurtulmak hem de bağımsız iletişim için gerekliliği, millî kimlik bilincinin gelişmesine yardımcı olur.*” (Gellner 2008: 105-106). Devletlerin tüm halka aynı biçimde toplumsal eşitlik hakları sağlaması ile ulus ideolojisinin ve ulusların oluşmasına katkı sunulmuştur. Gellner, ulus ve ulusçuluğu ilk olarak toplumsal düzenin yansıması, ikinci olarak da toplumsal düzenin sağlayıcısı olarak görmektedir. Bu sebeplerden dolayı da toplumsal düzenin, yansımasından bağımsız bir biçimde muhakeme edilmesi mümkün görünmediği gibi düzenin yapısı ile işleyişe uygun ve uyumlu yeni formlar oluşturduğu da gözlemlenmektedir. Böylelikle sanayi toplumunda millî kimlik oluşumunun devletin, toplumun ve kültürün bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekliliği anlaşılır.

Yurt, insanların bir arada yaşadığı ve kültürünü oluşturduğu toprak parçası (TDK 1998: 2473) olarak tanımlanırken; yurttaş ise yurtları veya yurt duyguları aynı olan her bir birey (TDK 1998: 2473) olarak tanımlanmaktadır. Yurttaşlık, yurt tanımlanmasında yer alan kültür ya da yurttaşlık tanımlamasında yer alan toplumsallık özelliği ile değil daha çok bünyesinde barındırdığı siyasi olma özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Bu tanımlamalardan hareketle, yurttaşların bir araya gelip yurt edindikleri topraklar üzerinde devletle oluşturdukları yurttaşlık bağları ile teşekkül eden insan topluluklarına millet denir. Jean Jacques Rousseau bu düşüncüyü ilk olarak ortaya koyan ve düşüncüyü “genel irade” biçiminde formüle ederek kavramsallaştıran kişidir. Rousseau, bireylerin kendi refahının toplum refahına bağlı olduğu düşüncesi ile herkesin ve kamunun çıkarı için ortak akli ve ortak iradeyi savunmuştur. Bu durum ise bireyin sahip olduğu özgürlüğü ve hakları sınırlayarak, genel iradenin belirlemiş olduğu kurallara uymayı gerektirmiştir. Rousseau, *Toplum Sözleşmesi* adlı eserinde genel irade kavramını bu biçimde açıklarken; yurttaşlık kavramını ise şöyle açıklamıştır: “*İnsanın Toplumsal Sözleşme ile yitirdiği şey, doğal özgürlüğü ve isteyerek sağlayabileceği şeyler üzerindeki hakkının sınırsızlığıdır; kazandığı ise, yurttaşlık özgürlüğü ve elindekinin sahipliğidir.*” (2008: 22).

1. MİLLİYETÇİLİK İDEOLOJİSİNİN DOĞUŞU VE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

Varoluşu 15. yüzyıl Avrupa kıtası içinde yaşanan feodal ilişkilerin dönüşümü ile ilişkilendirilen milliyetçilik düşüncesi, Batı'nın kendi evrenselliğini tek geçerli evrensellik olarak kabul ettirmeyi başarabilecek imkânlarla sahip olmasından dolayı önce Batı toplumlarında, sonra da hem Batı hem de Batı dışı toplumlarda önemli toplumsal dönüşümler sağlamıştır. Bu özelliği ile milliyetçilik, bazen imparatorlukları parçalayarak küçük devletler ortaya çıkarmış, bazen de var olan küçük devletleri bir araya getirerek imparatorluk olarak kabul edilen devletler oluşturmuştur.

Millet ve milliyetçilik kavramları; çeşitli bakış açılarına göre farklı şekillerde tanımlanan, zaman içerisinde değişen ve gelişen koşullar ile kendilerini yenileyen kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Anthony D. Smith'in kavramsallaştırması ile "bukalemunvari" bir özelliğe sahiptir. Bazılarına göre modernliğin getirdiği bir kavram iken bazılarına göre başlangıçtan beri var olan ve tarihsel süreçlerden bağımsız bir biçimde bireyin doğuştan sahip olduğu bir kavramdır. Farklı bakış açılarına göre de modernliğe geçmek için bir kavram ve olgu basamağı görünümündedir.

"Millet kendi birliğinden haberdar olan, siyasi bakımdan devlet şeklinde teşkilatlanmış, millî devlet kurma kabiliyetine sahip, sürekli ve teşkilatlı insan zümreleridir. Bu anlamda millet için belli bir birikimden söz etmek gerekir." (Smith 2002: 63). Bu bakış açısı, milletlerin modern çağ içerisinde geçmişi, birikimsiz ve aynı zamanda tesadüfi oluşan organizasyonlar olmadığı görüşünü desteklemektedir.

Benedict Anderson, milliyetçilik konusunda "Hayali Cemaatler" adlı eseri ile farklı yaklaşım sunan yazarlardan biridir. Anderson bu eserinde iki yüz yıl öncesine kadar bilinmeyen ve o ana kadar farkında olunmayan bu olgunun, çok kısa bir zaman zarfında gerçek kabul edilerek siyasal sistem içerisinde kendine yer bulmasından bahsetmektedir. Bu durumun sonuçlarından biri ise zihinsel olarak gerçek olmayan ama toplumsal gerçekte var olan süreci sorgulayan bir yaklaşımı ortaya koyması olmuştur. Anderson'un yazmış olduğu eserinde ulus tanımı şu şekildedir (1995: 20): "Ulus, hayal edilmiş bir siyasal topluluktur – kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir." Ona göre ulus da çok eski temellerinin bulunmasına rağmen milliyetçilik mefhumunda olduğu gibi uzun zamandır varmış gibi bir algılanan bir siyasal topluluktur. Çünkü "Hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplumlarının hayali yaşamaya devam eder." Smith ve diğerlerinin milliyetçilik kavramı için yaklaşımları ise şöyledir: "En az iki yüz yıldır yeryüzünde herkes tarafından kabul edilip bugün gelinen noktada da bu denli çetrefilli ve analitik olarak üzerinde bu kadar az mutabık kalınan ikinci bir siyasal fenomen bulmak güçtür. Çünkü hâlâ genel olarak kabul gören bir milliyetçilik tanımı bulunmamaktadır." (2001: 11). Nitekim Anderson'ın haksız olduğunu öne sürmek milliyetçilik konusunu kendisine çalışma alanı olarak kabul eden ya da bu konuya az çok ilgi duyan biri tarafından mümkün görünmemektedir. Milliyetçilik, henüz tüm

dünyanın ortak olarak kullandığı ve anladığı bir tanıma kavuşmamıştır. Fransız İhtilali'nden içinde bulunduğumuz çağa dek uzanan bu süreçte evrensel şekliyle bir tek milliyetçilik tanımından söz etmek hemen hemen imkânsızdır. Çünkü her ülkenin kendine has milliyetçilik tanımlarına ulaşılabilirdiği gibi, yine ülke içerisinde farklı farklı milliyetçilik tanımlarıyla karşılaşmak da mümkün görünmektedir.

Eric Hobsbawm da, Gellner'in kavramsallaştırmasından hareketle, devlet=millet denkleminde yola çıkarak milleti tanımlamaya çalışmıştır. Hobsbawm'a göre, millet ancak belli bir modern teritoryal devletle ilişkilendirildiği kadarıyla toplumsallaşır. Bu tanımda, Anthony D. Smith'in etkileri de oldukça belirgindir. Ayrıca Hobsbawm, Gellner'in millet oluşumundaki *tepeden oluşturulma* tezini de yetersiz bulmuş, milliyetçiliğin *sıradan insanların* umutları, ihtiyaçları, beklentileri göz önüne alınmadan incelenemeyeceğini savunmuştur. Buradan hareketle Hobsbawm üç noktanın altını çizmiştir (2000: 25). Bunlardan ilki devletlerin ve hareketlerin resmî ideolojilerinin, yurttaşların/yandaşların zihinlerindeki düşüncelerine tam olarak denk düşmeyeceğidir. İkincisi millî kimliğin diğer kimlikleri dışladığı, onlardan üstün olduğu varsayımdır. Üçüncüsü millî kimlik ve içerdiği unsurların zamanla değişime uğrayabilir olma durumudur.

Milliyetçilik bugün taşıdığı anlam ile sosyal bilimler alanında yeni bir konu olarak değerlendirilmektedir. Milliyetçilik fikrinin kökleri 18. yüzyıla dayandırılrsa da günümüzdeki şekliyle 1920 ve 1930'larda çalışılmaya başlanmıştır. Milliyetçilik kelimesinin sosyal bilimler alanında kavramsallaştırmasının fikri temellerinin Fransız Haklar Bildirgesi'nde atılmaya başlandığı kabul edilmektedir. Bildirge içinde bahsi geçen *"kendisini oluşturan bireylerin sayısı ve üzerinde yaşadığı toprağın büyüklüğü ne kadar olursa olsun, her halk bağımsız ve egemendir. Bu egemenlik hiçbir surette başkasına devredilemez"* anlatımı *"kimilerine göre milliyetçiliğin uyanmasına sebep olarak gösterilirken, kimilerine göre de milliyet duygusuna tamamen yabancı, hatta düşman olduğu iddia edilmektedir."* (Hobsbawm 1993: 35-36).

Her ne kadar iktidar eliyle milliyetçilik görüntüleri farklılık arz etse de, temelde Smith milliyetçiliğinin ideolojisinin, başka bir deyişle bahsi geçen çekirdek doktrinin bir takım merkezi önermelerini şu şekilde aktarmaktadır: *"Dünya her biri kendi bireyselliği, tarihi ve kaderi olan milletlere bölünmüştür. Millet bütün siyasi ve toplumsal gücün kaynağıdır ve millete bağlılık bütün öteki sadakat bağlarının üstündedir. Şayet özgür olmak ve kendilerini gerçekleştirmek istiyorlarsa insanların bir milletle özdeşleşmeleri zorunludur. Dünyada barış ve adalet hâkim olacaksa milletlerin özgür ve güvenlik içinde bulunmaları gerekmektedir"*. Smith, milliyetçilik ideolojisine bu şekilde açıklık getirmektedir. Ancak kavramın ideolojisi hakkında bir açıklama yapmak zaruret gerektirmektedir (2010: 121).

Milliyetçilik kavramı genellikle politika ile ilişkilendirilerek açıklanan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Salt bu biçimde ilişkilendirilerek açıklamak yanlış olmasa da eksiktir. Çünkü milliyetçilik, toplumun kılcal damarlarına kadar nüfuz

eden çok yönlü bir anlama ve açıklama biçimidir. Bu noktada kavram yalnızca siyasi anlayışa dayalı bir öğretilen öte, dünyanın her noktasına ulaşmış bir anlayış biçimi olarak formüle edilmiştir. Bir millete özgü olma durumu insanların karşılıklı olarak birbirlerini tanımaları öncesinde bir ön kimlik oluşturarak kişi hakkında algı ve yorum geliştirmelerine sebep olur. Bu nedenle millet, milliyet ve milliyetçilik kavramları bir girift olarak değerlendirilerek çalışılmayı gerektirir. *"Anlamı da, kutsallığı da milliyetçilerin el emeğidir."* (Smith 2010: 145-147)¹. Dolayısıyla milliyetçilik tek başına siyasal bir anlam taşımamaktadır. Milliyetçilik kimlikle olduğu kadar dille, edebiyatla, tarihle, iletişimle, ekonomiyle, kültürle, sanatla, sosyal hayatla bir bütün şeklinde harmanlanarak vücut bulmakta, ancak siyasal alanda inşa edilen anlamları ile toplumsal çok katmanlılık yaratmaktadır. Milliyetçiliği besleyen tüm bu dinamiklerin etnik yapı ile doğru orantılı bir biçimde ilerlediği görülmektedir. Çünkü milliyetçilik ve etnik kavramları ortak bir yöne sahiptir. Her iki kavram da bireyler üzerinde ayırma ve ayırıcı özellikler ile farklılık oluşturma duygusunu gerçekleştirmektedir (Abercrombie vd. 1994: 276).

Etnik kavramı, kelime anlamı itibarıyla "bir insan topluluğunun sahip olduğu dil, kültür, soy gibi ortak özellikler üzerinden tanımlanarak açıklanması" şeklinde ifade edilebilir. Akın kavramının uluslar için önemi bağlamında *"doğum, ortak soy ve soy kütüğü, popüler hareketlenme, yerel diller, gelenek ve görenek"* gibi karakteristik özelliklerin önemini vurgulamaktadır. Bu hususta Hobsbawm (2017: 91) kavramı *"Etnik kökenin "gözle görülür", bir insanın kendi grubundan ziyade "öteki grubu" tanımlamakta kullanıldığı göz önünde bulundurulursa, negatif bir içeriği vardır."* şeklinde yorumlamaktadır (2022: 184). Etnik milliyetçilik ise etnik kelime minvalinde milliyetçiliğin boy, soy ve etniklik ile bir arada kullanılmasından hareketle anlam kazanır. Eriksen *"Bir milliyetçi siyasi sınırların kültürel sınırlar ile mücavir olması gerektiğini savunurken; pek çok etnik grup bir devlet üzerinde egemenlik talep etmez. Bir etnik gruptan siyasi liderler böyle taleplerde bulunduğu anda, etnik hareket de tanımı gereği milliyetçi bir harekete dönüşür."* şeklinde yorumu ile etnik hareketin milliyetçi bir harekete evrilebileceğinden söz etmektedir (2004: 18).

Millet ve milliyetçilik fikrine ait bu farklı görüşler değerlendirildiğinde bu kavramların ortak ve genelgeçer bir tanımlanmasının yapılması neredeyse mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla çalışmada millet ve milliyetçilik kavramlarının birbirinden farklı izahlarının verilmeye çalışılması bu kavramların ne olduğunun ya da ne anlama geldiğinin anlaşılma istenmesinden kaynaklanmaktadır.

Milliyetçilik düşüncesi, dünya genelinde çeşitli toplumlar tarafından sahip olunan ve yaratılan bütün maddi değerler ile anlam kazanan bir fikir anlayışı olarak kabul edilmektedir. Ancak milliyetçilik 19. yüzyılın politika ve düşünceler bütününün oluşmasında önemli bir yere ve belirleyiciliğe sahip olan Fransız İhtilal'i'nin başlattığı fikir akımlarının başında gelmiştir. İhtilal, dünya genelinde milliyetçilik akımının tanınırlığını ve bilinirliğini artırırken aynı zamanda onu bu yüzyılın öncü fikir

akımlarından biri olmasını da sağlamıştır. Bu düşüncelerin ve olayların etkisi ile milliyetçilik fikri imparatorluk devletleri içerisinde yer alan topluluklarda iki farklı biçimde oluşmaya başlamıştır. Bunlar şu şekildedir: Birincisi ulusların bağımsızlıklarını ilan ederek devletleşmek için geliştirdiği siyasi ideoloji; ikincisi henüz uluslaşma sürecine girmemiş olan ulusların bir araya gelerek bilinç oluşturma istekleri ile ortaya çıkan kültürel ve duygusal ideolojidir. Smith *"Fransız İhtilali ile millî dönüşüm arasındaki ilişkiye dikkat çekerken milleti ön plana çıkaran ve mutlakiyetçi devletleri millî devletler hâline getiren şeyin, Fransız İhtilâli sonrası monarşik egemen devletlerin demokratikleşme sürecine ve halk egemenliği fikrinin yayılması aracılığıyla yaşadığı dönüşüme bağlar."* (2002: 35). Buna bağlı olarak belli bir sistem hâline gelmiş ve çeşitli ülkelerde kendisini farklı boyutlarıyla göstererek dünyada radikal dönüşümlere yol açmış bulunan milliyetçilik, 1789 ve sonrasında ortaya çıkmış siyasal gelişmelerde etkisini hissettirmiştir. Çağdaş anlamda ilk kez Batı'da ortaya çıkması nedeniyle milliyetçilikle ilgili ilk tanımlamalara da Batı literatüründe rastlamak doğaldır. Bu bağlamda milliyetçilik kavramının ilk kez 1774 yılında Johann Gottfried Herder tarafından kullanıldığı bilinmektedir (Sauvigny 1970: 155).

Osmanlı Devleti, Modern Çağ'a girerken sahip olduğu toplumsal yapı itibarıyla kimlik siyasetindeki etnik olarak belirleyici unsurları Müslüman-Türk biçiminde tanımlamıştır. Devletin kelime ve kullanım anlamlarından da anlaşılacağı üzere yönetim içerisinde çeşitli etnik grupların bir arada yaşıyor olması, kimlik yapılarından bahsedildiğinde ait oldukları millet ve dinsel değerler ile tanımlanmayı mümkün kılmaktadır. Modern Çağ'ın beraberinde getirmiş olduğu çağın anlayışına uyma düşüncesi ile dinin birey ve toplumsal hayatın üzerindeki etkisinin azalması, toplumsal yapıda keskin bir değişim ve dönüşüm sürecini başlatmıştır. Bu süreç ise bireylerin milliyetçilik ideolojisi ile kimlik tanımlamalarında aidiyet hislerini fark ederek kullanmalarına sebep olacaktır. Karpat, Osmanlı Devleti içerisinde bulunan milletlerin dine bağlı dayanışma bir aradalığının getirmiş olduğu siyasi sonuçlara rağmen, farkındalık bilinci ile siyasi bir kimlik oluşturulmasının zor olduğundan bahsetmiştir. Karpat'a göre bir kimliğin siyasi anlam kazanabilmesi için kişinin o kimliğe sübjektif bir değer vermesi gerekmektedir. Verilmesi gereken değer ancak belirli bir sosyal politika içerisinde oluşmaktadır. Oluşturulmak istenen bu kimlik yöneticinin bireysel şahsına bağlı olmayan ama toprak esasına dayalı bir merkezi ulus-devlet içerisinde gerçekleşebileceği biçiminde açıklamaktadır (2009: 328-333). Ulus-devletin de modernite ile birlikte tarih sahnesine çıkmış olması, Osmanlı Devleti bağlamında toplumsal dönüşümün de bu noktalarda aranması gerektiğine işaret etmektedir.

Osmanlı Devleti için 20. yüzyılın ilk çeyreği, önemli toplumsal değişimlerin, olayların ve kopmaların olduğu bir dönemdir. II. Meşrutiyet'in ilanı, II. Abdülhamid Dönemi, İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesi, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, Sarıkamış Harekâtı, Anadolu'nun işgali bu evrede yaşanmıştır. 1789 Fransız İhtilali'nin etkisiyle başlayan milliyetçi hareketler, ilk olarak 19. yüzyılın ilk yarısında

Yunanistan ve Sırbistan-Karadağ'ın, 20. yüzyılın başlarında ise önce Balkanların daha sonra ise Arap yarımadasının imparatorluktan ayrılmasına yol açmıştır (Deniz 2006: 60). Toprak kayıpları ile Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Rumlar, Ermeniler ve diğer milletler Anadolu'dan göç etmiştir. Yaşanan bu göç ile de Anadolu'da büyük çoğunluğu Türklerden oluşan bir halk ortaya çıkmış ve milliyetçilik duyguları güçlenmiştir. Gerçekleşen tüm bu süreçler ile milliyetçilik fikri Osmanlı Devleti'nde Batıcılık akımları sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu durum ise çok uluslu yönetim sistemlerine sahip olan devletlerin siyaset yapma biçimleri üzerinde doğrudan veyahut dolaylı bir biçimde etkili olmuştur. Osmanlı Devleti içerisinde farklı birçok topluluğu bulundurduğu için çok millimli bir toplumsal ve siyasal yapıya sahiptir. Çok uluslu bir devlet yapısına sahip olması ise onu etkilenen devletlerden biri yapmıştır.

Büyük bir coğrafyaya hükmeden ve yayılan Osmanlı idaresinin, 15. yüzyıldan itibaren kendi dışında meydana gelen olay ve olgulara kayıtsız kalamayarak mevzi kaybetmiştir. Bir yandan Avrupa Devletleri'nde Fransız İhtilali sonucunda meydana gelen milliyetçilik akımları ile oluşan yeni yapılanmaların başlangıcı, öbür yandan Osmanlı Devleti'nde başlayan azınlık isyanları ile devletin dağılması ve ulus devletlerin kurulması süreci içinden çıkılmaz bir hâl almıştır. Bu noktada "Ne yapmalı?, Nasıl yapmalı?" gibi sorular sıkça ve yüksek sesle sorulmaya başlanmıştır. "Osmanlı Devleti gibi çok sayıda milleti barındıran bir yapı içerisinde milliyetçilik hareketleri 18. yüzyıl başlarına kadar görülmemiş, oysa Batı toplumları adı geçen zamana kadar kendi modernleşmelerini tamamlamış ve milliyetçi düşünceyle çoktan tanışmıştır." (Hatipoğlu 2000: 18). Milliyetçilik düşüncesi, toplumsal yapısını çeşitli ulusların bir araya gelmesi ile oluşturan Avusturya-Macaristan ve Rus Çarlığı gibi devletlerinin dağılmasında etkili olmuştur. Bu düşüncenin benzer yönetim ve yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nin parçalanmasında da etkili olduğu aşikârdır.

Bu karmaşık süreçte toplumsal çıkış yolu olarak görülen ulusal kimlik üç farklı yaklaşım ile ileriye sürülmüştür. Ortaya atılan bu fikirler Yusuf Akçura tarafından konunun yazılı hâle getirildiği Üç Tarz-ı Siyaset makalesi ile Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük şeklinde kavramsallaştırılıp Türk milliyetçiliğine kaynak oluşturduğu söylenebilir.

Osmanlıcılık, Batı'dan gelen ve giderek etkisini tüm dünyaya hissettiren milliyetçilik akımına karşı Osmanlı Devleti'nin devam eden düzeninin korunması yönünde tutum geliştiren düşünsel bir harekettir. Çıkış yolu olarak sunulan bu fikir zaten mevcut olan Osmanlı milliyeti düşüncesinin kurumsallaştırılmasından farklı bir şey değildir. Bu düşünce, devlet içerisinde yaşayan tüm halkın dil, din ve millet fark etmeksizin tek bir kimlik olarak kabul edilerek Osmanlı kimliği etrafında bir araya getirilmesini ön görmektedir. Fikir, Osmanlı Devleti idarecilerinin ve entelektüellerinin meseleyi baştan yanlış teşhis etmeleri nedeniyle amacına ulaşamamıştır (Akçura 1998: 6-20). Bu görüşün hâkimiyetini sürdürememesinin başlıca nedenlerinden biri hiç şüphesiz Osmanlı Devleti içerisindeki azınlıkların

isyanları ve devletleşmek istemeleridir. Bu isyan ve devletleşme, Türkler dışındaki Müslüman azınlıklar ile birçok gayrimüslim azınlıkların bağımsızlık hareketlerine katılması ve bağımsızlık istemesi ile sonuçlanıp geniş yankı bulmuştur. Zürcher, "Modernleşen Türkiye'nin Tarihi" eserinde isyan eden Arnavut, Arap ve Ermeni tebaadan bahsetmektedir: "1910'da Arnavutluk'ta büyük çaplı bir ayaklanma patlak verdi." (2011: 157). "İkinci büyük isyan Yemen'deydi. Arap yarımadasının bu bölgesi 19. yüzyıl ortasından beri, Osmanlı'nın sözde hâkimiyeti altındaydı. İmparatorluğun eyalet üzerindeki nüfuzu hep yüzeyseldi ve buna rağmen 1904'te İmam Yahya yeniden isyan etmişti. Çok sayıda Osmanlı askeri Yemen'de bu savaşta yaşamını yitirdi." (2011: 161). "Büyük bir Gregoryen "milletiyle" küçük Protestan ve Katolik "milletlerinin" bölünmüş olan Ermeniler ise, Anadolu'nun Doğu vilayetlerinin altısında oldukça büyük bir azınlık kesimi oluşturuyorlardı. Ve yeni ortaya çıkmış olan milliyetçilik ideolojisi 1870'lerde kendisini Ermenilerde hissettirerek reform taleplerinde bulunmalarına neden olmuştur." (2011: 131).

"İslamcılık anlayışı ise mevcut devlet yapısına uyan ve yüzü doğuya dönük olan bir yaklaşımdır. Aynı dine sahip tüm Müslümanların zamanla Osmanlı milleti etrafında şekilleneceğini düşünen Osmanlı aydını Fransız İhtilali'nin milliyetçi yanını dinsel alana dökmeye çalışmıştır." (Akçura 1998: 6-7). "Türkçülük mefkûresi, Türk birliği ise, ilk olarak Osmanlı Devleti'nde Türklerin, Türk olmadıkları hâlde az çok Türkleşmiş olanların ve ulusal vicdandan yoksun olanların bilinçlendirilmesi ve Türkleştirilmesiyle başlayacaktır. Sonra, Asya kıtası ile Doğu Avrupa'da yayılmış olan Türklerin birleştirilmesine geçilerek azametli bir siyasal milliyet oluşturulacaktır." (Akçura 1998: 8).

1900'lü yılların ilk çeyreği Osmanlı Devleti için siyasal, toplumsal olayların ve krizlerin en yoğun biçimde yaşandığı ve hissedildiği bir dönemdir. 31 Mart Vakası, Balkan Savaşları, farklı etnik kökenlere sahip bireylerin farklı amaçlar için gerçekleştirdiği çeşitli ayaklanmalar, toprak kayıpları sonucunda sınırlarda görülen küçülmeler ile toplumsal ve siyasal düzende meydana gelen birçok aksaklık su yüzüne çıkmıştır. Devlet içerisinde kaybedilen toprakların ve savaşların artması, Müslüman olmayan toplumların menfi tutumları ile birlikte millî duyguların tetiklediği milliyetçilik hareketleri sonucunda dağılmaya başlayan kurtarılması için Osmanlıcılık ve İslamcılık akımlarının giderek yetersiz kaldığı fikri kabullenilmiştir. Türkçülük akımı Türkçüler tarafından tek çıkış yolu görülmüş, resmî olarak Türk Ocağı Derneği kurulmuş ve bu derneğin basılı yayın kanalı olarak da Türk Yurdu Dergisi oluşturulmuştur. Dergi Türkçülük ideolojisinin fikirsel gelişimini yazım hayatında sağlamayı üstlenmiştir. Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin gibi aralarında kurucularından da isimler bulunan bu yazarlar Türk Yurdu Dergisi'ndeki önemli müelliflerdir. Türk Ocağı Derneği kurucuları ile İttihat ve Terakki Cemiyeti kurucuları arasında artan ilişkiler münasebetiyle dernek kurucuları, cemiyet mensuplarının düşünce ve davranışlarının, değişmesinde ve dönüşmesinde etkili olmuş aynı zamanda da fikirsel olarak onları beslemiştir. Bu süreçte derginin kurucusu ve yazarlarından olan Yusuf Akçura tarafından Türkçülük düşüncesinin anlaşılabilirliğinin önüne geçilmesi için şu kararlar alınmıştır: "Birinci olarak; 'Türk

Dünyası'nda geçen ya da onu ilgilendiren olumlu ya da olumsuz her şey hakkında bilgi toplanacak, ikincisi ise konular 'Türk ırkının' ilgileri doğrultusunda seçilecektir." (Ayдын 1993: 219). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideolojisinin Türkçülük ideolojisi olarak ilan edilmesi ile halk nezdinde bu düşüncenin çeşitli yayınları ve kuruluşları artış göstermeye başlamıştır.

Ziya Gökalp ve Şinasi dönemin fikir hayatında "milliyet" ve "Türklük" kavramlarını yazılarıyla hissettiren ve aynı zamanda bu düşünce akımlarını başlatan en önemli aydınlar olarak kabul edilir. Bunların yanında diğer önemli isimler "Türk dünyasında milliyet fikrinden ilk bahseden kişi olarak bilinen Ahundzade Mirza Feth Ali Bey, Lehçe-i Osmanî ismiyle ilk Türkçe lügati yayımlayan Ahmet Vefik Paşa, "Eski ve Modern Türkler" adlı eseriyle Türk milleti fikrini ilk kez birçok açıdan ele alan Mustafa Celaleddin Paşa'dır." (Öztürk 2008: 1-2). Türkçülük ideolojisinin gelişiminde ve onun sistemli bir hâle dönüşmesinde yukarıda da belirtildiği gibi birçok fikir adamı ve yazar rol almıştır. Ahmet Ağaoğlu, İsmail Gaspiralı, Yusuf Akçura, Mehmet Emin Yurdakul ve Şemsettin Sami'nin de aralarında yer aldığı eğitimci, yazar, şair, hukukçu ve fikir adamı gibi kendi alanında ve genel anlamda çok yönlü aydınlar Türklük şuuruna ve Türkçülüğe önemli katkılar sunmuşlardır.

Türk milliyetçiliği, millî mücadele sürecinde toplumun zihinsel olarak moral ve motivasyonunun oluşmasında ve artmasında önemli ve etkili bir rol oynamıştır. Çünkü Asya toplumlarının bağımsızlık mücadelelerinde Türk milliyetçiliği cesaretlendirici yönüyle kabul görmüş ve bu durum Türk milletinin milliyetçilik duygularının baskın karakteri ile açıklanmıştır. Türk milliyetçiliği, millî mücadele döneminde salt zihinsel bir zeminde ilerlememiştir. Bu sürece İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji bölümü mezunlarından İlhan Egemen Darendelioğlu'nun kaleme aldığı kitabının içerisinde de yer verdiği kuruluşlar çeşitli faaliyetleriyle katkı sunmuşlardır. Bu kuruluşlar şu şekilde listelenmektedir: "Vahdeti Milliye, Millî Ahrar Fırkası, Millî Türk Fırkası, Müdafai Hukuk Cemiyeti, Müdafai Vatan Cemiyeti, İlhakı Red Heyeti Milliyesi, Muhafazai Hukuku Milliye Cemiyeti, Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti'dir" (Darendelioğlu 1977: 20-27).

Türk milliyetçiliğinin, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde devletin, toplumun ve mevcut çağın anlayışına uygun olarak göstermiş olduğu gelişim ile Türkoloji biliminin gösterdiği gelişim benzer bir biçimde olmuştur. "Bu dönemdeki gelişmelere bakıldığında Türkçülüğün ilk defa belirginleştiği cihetin "dil" alanında yaşandığı söylenebilir" (Alp 2001: 48). Dönemin aydınları, dil çalışmaları ile daha önce farkında olmadıkları ve gerektiğinden daha az üzerinde durdukları edebiyat, filoloji, antropoloji ve tarih alanlarında çeşitli araştırmalarda bulunarak, binlerce yıl önce yaşanmış tarihlerinin zenginliklerini ortaya çıkarmaya başlamışlardır. Türk tarihi, Türk dili, Türk milliyetçiliği ve Türklük başlığı altında toplanan konularda üniversitelerin dil, tarih ve edebiyat bölümleri bireysel ve toplumsal çalışmalarını arttırarak milliyetçiliğin halk nezdinde daha çok yaygınlaşmasına ve sistematik hâle gelmesine katkı sağlamıştır. Bu

dönemde sürece öncü kuruluşlar “özellikle Türk Derneği, Türk Yurdu Cemiyeti, Türk Bilgi Derneği, Türk Gücü Derneği ile bunlar arasında en uzun ömürlü olan Türk Ocağı Cemiyeti olmuştur.” (Özçelik 2010: 1). Türk milliyetçileri bu dönemde gazete, dergi neşriyatları ile birlikte radyo yayınları gibi halkı bilgilendirmek amacıyla yapılan faaliyetler ile Anadolu halkını bilinçlendirmeyi hedeflemiştir. Bu amaçla taşrada millî mücadeleye destek vermek için birçok gazete faaliyete geçmiştir. Bunlar: Adana’da “Yeni Adana”, Erzurum’da “Albayrak”, Kastamonu’da “Açıksöz”, Sivas’ta “İrade-i Milliye”, Balıkesir’de “İzmir’e Doğru”, Trabzon’da “İstikbal”, Maraş’ta “Amali Milliye” gibi birçok gazete çıkarılmaya başlanmıştır.

2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ (1924-1945)

Cumhuriyet Dönemi’nde, Türk kimliğinin teşekkülü dönemin durum ve şartlarını oluşturan ayrıca etki ve önem bakımından baskın rol oynayan üç temel aşama ile şekillenmiştir. Zaman bakımından süreç uzun bir döneme yayılsa da baskın yılların Millî Mücadele ve devrim yılları olduğu söylenebilir. Birinci dönem 1919-1923 yılları arasında Millî Mücadele sürecini kapsayan ve toplumda dinsel yoğunluğun hâkim olduğu zaman dilimidir. Bu dönemin hassas koşulları ve her an değişebilecek toplumsal yapı özellikleri ile sosyal bir bütünlük hedeflenerek Türk kimliği, Müslümanlık ile bağdaştırılmıştır. İkinci dönem 1924-1929 yılları arasında Cumhuriyet’in ilanı ile beraberinde getirmiş olduğu Cumhuriyetçi özelliklerin ağırlıklı olarak hissedildiği dönemdir. Süreçte dinin bireysel davranışlardan toplumsal kurumlara kadar tüm yaşam üzerindeki etkisi azaltılmaya çalışılarak Türk kimliği üzerindeki dini tanımlama uzaklaştırmak istenmiştir. Böylelikle asıl hedeflenenin etnik çoğulculuk değil; dil, kültür ve ülkü birliği anlayışının olduğu vurgulanmıştır. Böylelikle bu dönem Türkiye Cumhuriyeti Devleti vatandaşlığına tabiiyeti bulunan, konuşma dili Türkçe olan, Türk kültürü içerisinde yetişen ve kendisini Türk olarak kabul eden özellikler ile sınırlandırılan süre aralığı olarak belirlenmiştir. Üçüncü dönem olan 1929-1938 yılları arasında bir önceki süreçte tanımlanan Cumhuriyetçi özelliklere soy birliğinin de eklenmesi ile süreç yeniden tanımlanmıştır. Bu dönemin sahip olduğu konjonktür ile tanımlanan Türklük tanımı şu şekildedir: “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olup Cumhuriyet ülkesini benimsemiş, Batılaştırılmış Türk kültürüne bağlı Türkçe konuşan ve köken itibarı ile Türk olan herkes kâmil hakiki ya da öz Türk’tür.” (Yıldız 2010: 15-18).

Atatürk’ün, yazması için Afet İnan’ı görevlendirdiği “Medenî Bilgiler” adlı eserde bulunan “millet” tanımı şu şekilde açıklanmaktadır: “Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan, birlikte devam hususunda ortak arzu ve bunu kabulde zemini olan ve sahip olunan mirasın korunmasına birlikte devam hususunda istek ve dilekleri ortak olan insanların birleşmesinden oluşan topluma millet denir.” (İnan 2010: 47). Anayasanın 66. maddesi “Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür. Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk’tür” (Düster 22: 3) ile bu karar verilmiştir. Böylelikle “Belirlenen Türk tanımı kanunlara da yansmıştır. “Türk vatandaşı olmak” şeklindeki ilanlara rastlanırsa

da aranan vasıflarda genellikle "Türk olmak" ifadesi kullanılmıştır." (Sarısamam vd. 2023: 107). Daha önce milliyetçilik söyleminden bahsedilmesi için gerekli olan dil ve soy birliği gibi özelliklerin genişletilerek siyasi milliyetçilik anlayışının kabul edildiği açıkça bildirilmiştir.

Türkiye'de 1980'li yıllar kimlik politikasında dönüşümlerin ve yeni oluşumların yaşanmaya başladığı dönemdir. "Bu dönemde dinsel ve etnik temelde ama aynı zamanda cinsel, kültürel yaşam alanları içerisinde oluşan kültürel kimlik talepleri ve çatışmaları, Türkiye'de sistem-kurucu ve sistem-dönüştürücü bir nitelik içinde etkili olmaya başlamıştır" (Keyman 2007: 218-219). Toplumsal hayat içerisinde meydana gelen yeni biçim ve içerik açısından yaşanan gelişmeler ile sosyal hayat içerisinde birçok parçalanma, değişim ve dönüşüm gerçekleşmiştir. "Türkiye'de bu dönemdeki değişimin kapısını, Kemalist modernleşme programına yönelik ciddi sayılabilecek eleştiriler aralamıştır. Bu eleştiriler; devlet merkezci ve yukarıdan-aşağıya modernleşme modeli, Türk etnik çekirdeğine dayalı millî kimlik kurgusu ve laiklik anlayışı üzerinde yoğunlaşmıştır." (Karakaş 2015: 239).

Cumhuriyet Halk Fırkasının ideolojisinde; Cumhuriyetin kurulması ve sonrasında geliştirilen millî ve yerli politikalarda Gökalp'in etkisi çok büyüktür. Parti tüzüğünde yer alan cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık prensipleri, anayasanın ilkelerini belirlemede önemli bir yere sahiptir. Gökalp'in aslında tüm ilkelerin temeline yerleştirdiği Türkçülük ilkesi ve fikri onun aşırı milliyetçi düşüncelerin temellerini de atmasına sebep olmuştur. Orhan Türkdoğan, Ercüment Kuran ve Mehmet Kaplan, Gökalp'in fikirselleşen altyapı olarak kabul ettiği Türkçülük ve Türk Milliyetçiliğini benimseyip çalışmalarında yer verirken onun fikirlerinin Türk Devleti ile benzer yönlerini şu şekilde aktarmaktadırlar: Türkdoğan'a göre Gökalp'in milliyetçiliği millî devlet, millî ekonomi, millî istiklal ve millî kültür gibi toplumun bütün olaylarını yansıtan gerçekçi bir milliyetçiliktir. Kuran, Atatürk inkılaplarının gerçekleşmesinde Gökalp'in tesirinin çok etkili olduğunu; Kaplan ise Atatürk inkılaplarının temelinde Gökalp'in fikrinin olduğunu söylemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulması ile birlikte yeryüzündeki tüm Türkleri aynı çatı altında toplama fikri olarak kabul edilen "Turan" düşüncesi, yeni kurulan devletin sınırları içerisinde kalan Türklerin tamamını kapsayacak biçimde revize edilmiştir. Böylelikle Cumhuriyet Dönemi ideolojisi Turancılık yerine Kemalist milliyetçilik fikrinden hareket eden anlayışa geçmiştir. Yine bu dönemde dünya ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti siyasetini etkileyen Sovyet Birliği kurulmuştur. Birlik, kurulduğu topraklar üzerindeki Türklerin milliyetçi Pantürkist düşünceleri üzerinde tesiri bir hayli güçlü olumsuz etki yaratmıştır. Mustafa Kemal Atatürk yeni kurulan ülkenin yönetim açısından kontrol altına alınmasının daha kolay ve daha iyi olacağı ön görüşü ile milliyetçi kişilerin devlet içerisinde görevlendirilmesini uygun bulmuştur. Söz konusu isimler "Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Ağaoğlu'dur. Bu aydınların aynı zamanda diğer bir ortak özelliği ise İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde de aktif rol almalarıdır. Geçmişlerinden

getirdikleri aşırı milliyetçi ve çoğu Osmanlıcı düşünceler Kemalizm'in etrafında dağılır, ancak sonraki kuşakları etkileyecek Turancı fikirlerin temellerini atmışlardır." (Ahmad 1996: 178-179).

Türk milliyetçiliği yukarıda bahsi geçen yaklaşık 20 yıllık süreç içerisinde hem kurumsal hem de fikirselsel bir inşa dönemine girmiştir. 1940 ve sonrasında gelindiğinde Türk kimliğinin ve milliyetçiliğinin oluşumunda bazı farklılaşmalar ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. "Bu dönemde ortaya çıkan Türk-İslam sentezi, Kemalist milliyetçiliğin dine karşı radikal tavırını sarsmıştır. Yeni gelişmelerin sonucu olarak MHP ve ülkücü hareket, Türk milliyetçiliği içerisinde yeni bir farklılaşmayı göstermiştir. Bu hareketin sistemleştirilmesinde ideolojik olarak dayanışmacı-birleştirici unsurlar etkili olmuştur." (Karakas 2015: 234). Tüm bu durum ve şartların bir sonucu olarak vücuda gelen Milliyetçi Hareket Partisi ve beraberinde partinin kurucu ideolojisi olan ülkücü hareket ile yeni milliyetçi bakış açıları ortaya çıkmış ve bunun bir sonucu olarak da ilk kopuşlar başlamıştır.

3. ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ (1944-1980)

Erken Cumhuriyet yılları ve Meşrutiyet Dönemi Türkçüleri fonksiyonel bakımdan birbirinden farklı yapılardan oluşmaktadır. Bu farklılaşmadaki en belirgin özellik Meşrutiyet Dönemi Türkçülerinin Ziya Gökalp'in etkisiyle kültür eksenli bir Türkçülüğü tanımlamasına karşın erken Cumhuriyet Dönemi Türkçülerinin ırk temelli bir Türkçülük tanımlamasına sahip olmalarıdır. Türkçü-Turancı olarak bahsedilen erken Cumhuriyet Dönemi Türkçülerinin dikkat çeken isimleri; Sadri Maksudi Arsal, Reha Oğuz Türkkkan ve Hüseyin Nihal Atsız'dır. Sadri Maksudi Arsal Türkçülük hakkında şu görüşü savunmaktadır: "Bir milletin etnolojik bakımdan, kendisinin muayyen bir ırka sahip olduğunu idrak ve kabul etmesi, kendi dilini konuşan zümreleri başka memleketlerde yaşadıkları hâlde kendi ırkından sayması ırkçılık değildir. Bu, ancak meydana olan bir realiteyi müşahededen ibarettir." (1979: 75). Reha Oğuz Türkkkan ve Hüseyin Nihal Atsız ise yapmış oldukları tarihi araştırmalarda ve Türklerin tarihine yer verdikleri edebi eserlerde, kendilerinden Türkçü-Turancı ve ırkçı diye bahsedilmesinden hoşnut olmuşlardır.

Türkçüler, ırk merkezli bir Türk milliyetçiliği anlayışını savunurken Göktürk Abidelerini kaynak göstererek Türk milletini tarihsel açıdan ilk çağlara dayandırır, Türkçülüğün de Türk milletinden ayrı tutulamayacağı tezini öne sürer ve bu fikrin de Türk milleti kadar eski olduğu görüşünü savunurlar (Cansever 1959: 8). Bu konuda Atsız Türkçülüğü dört kaynağa dayandırmaktadır. Bunlardan (1992: 30) birincisi kökü eskilere dayanan ve Türk uruğunun şuuraltında yüzyıllardan beri yaşayan milliyetçiliktir. İkincisi Tanzimat'tan sonra, Avrupa'daki milliyetçiliklere benzeyen halkçı bir hareketin bizde de tatbik olunmasını isteyen milliyetçilik hareketidir. Üçüncüsü devletimizin içindeki yabancı unsurların ihaneti dolayısıyla doğan tepkilerdir. Dördüncüsü Türklerin 200 yıldan beri çektikleri sıkıntılardır. İlkesel olarak bu dört kaynağa dayandırılan milliyetçiliğin birbirleri ile oluşturdukları düşünsel

sürecin sonunda bugünkü Türkçülük akımı ortaya çıkmıştır. Oluşturulan bu Türkçülük akımı ile Türkler, kendine has ve taklitten uzak; ilerleme ve gelişme gayesi taşıyan; fütuhati ve istiklali hedefleyen bir ülküyü tahayyül etmektedir.

Türkçülük fikrinde, ilerleyen zamanlarda bazı süreçlerin beraberinde getirmiş olduğu olumsuzluklar sebebiyle etkinliğinde geçmişe nazaran azalmalar olduğu gözlemlenmiştir. Bunun bir göstergesi Türk Ocakları Cemiyeti'nin kapatılması ve devletin kurulma süreçlerinde belirleyici etkisi olan Türkçülük ideolojisinin eski önem ve değerini kaybederek bulunduğu konumdaki tesirinin azaltılmasıdır. Dönemin Türkçüleri, Türkçülük fikrinin eski değerini yeniden kazanması için çeşitli dergilerle yayıncılık hayatına başlamışlardır. Ancak bu dergilerde yayınladıkları yazılarda gerek otoriteye gerekse otoritedeki kişilere yaptıkları eleştiriler ile yayıncılık hayatına devam edememişlerdir. Türkçülerin ve Türkçülük ideolojisinin bu dönem içerisinde yaşadığı birçok önemli olay gerçekleşmiştir. Hiç şüphesiz bu olaylardan en önemlisi Mart 1944'te başlayıp Mart 1947'de son bulan ve literatüre Irkçılık-Turancılık Davası diye geçen olaylardır. Bu vaka Hüseyin Nihal Atsız'ın, sahibi ve müdürü olduğu Orhun Dergisi'nde dönemin başbakanı Şükrü Saraçoğlu'na hitaben yazdığı "Başvekil Saraçoğlu Şükrü'ye Açık Mektup" ile başbakanı istifaya davet etmesi ve Saraçoğlu'nun Sabahattin Ali'nin başını çektiği Marksist eğilimli çevrelerin artan faaliyetlerine göz yumduğunu dile getirmesi konularını kapsayan bir şikâyet ve eleştiri mektubu ile başlayan dönemdir (Atsız 1944: 1-4). 3 Mayıs 1944'te Sabahattin Ali ve Nihal Atsız arasındaki gerçekleşen dava sonraki süreçler için hiç şüphesiz bir kırılma noktası olarak hafızalarda yer etmiştir. Bu dava süreçte taraflar arasında kişisel bir dava olmaktan çıkıp Atsız-Sabahattin Ali davasına dönüşerek Türkçülere ve Türkçülüğe yeni ve farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. "Bu olayların ardından birçok Türkçü tutuklanmış ve işkenceye tabi tutulmuştur. Ancak 31 Mart 1947'de bütün sanıkların beraatine karar verilmiştir. Öyle ki 3 Mayıs 1944 tarihi daha sonra "Türkçülük Günü" olarak anılacak bir tarih olmuştur." (Sefercioğlu 2009: 6). Böylelikle de olaylar yaşandığı zaman içerisinde bazı zorluk ve mağduriyetleri beraberinde getirmiş olsa da Türkçülüğün ve Türkçülerin tanınırlığı ile büyümesine de olumlu yönde katkı sağlamıştır.

1940'lı yıllarda oluşturulan Turancı Milliyetçilik anlayışında daha çok soy ve soy birliği üzerinde durulduğu için İslam ve muhafazakârlık olgularından söz edilmemiştir. "Anadoluculuk olarak ifade edilen Anadolu Türk milliyetçiliğinde İslam'a yer verilmiş olsa da, İslam'la Türklük kavramları esas itibarıyla 1960'lı yıllardan itibaren bir arada zikredilmeye başlanmıştır. Çünkü 1960'lı yıllardan itibaren İslam ve Türk milliyetçiliği yan yana getirilerek sentezci bir milliyetçilik anlayışının yeniden tahayyül edilmesinin imkânı araştırılmıştır." (Karakas 2015: 235). Bu yeni milliyetçilik anlayışı Milliyetçi Hareket Partisi içerisinde kendine yer bulmuştur. Partinin kurucusu ve lideri olan Alparslan Türkeş'in milliyetçilik düşüncesinin içerisinde önemli bir yer verdiği İslam faktörünün bu milliyetçilik anlayışının gelişmesine ciddi bir katkısı olmuştur. Sentezci milliyetçilik içerisinde yer alan Türk-İslam kavramları ile Atatürk'ün milliyetçilik anlayışından önemli bir biçimde uzaklaşmıştır. Partinin büyümesi ve güç kazanması

için İslamiyet önemli bir yere sahip olmuştur. Çünkü özellikle Anadolu'da partinin ideoloji ile dinî öğelerin bir arada olduğu yoğun bir etkileşimli süreç yaşanmıştır. Bu durum ise İslamcılığın, milliyetçilikle artan iş birliklerinin bir sonucu olarak 1950'lerden itibaren Türk düşünce ve politik hayatında daha fazla görünür bir duruma geçişi ile sonuçlanmıştır.

Türk milliyetçiliği 1960'ların ilerleyen yıllarında Türklük ve İslamlık kavramları ile bir arada düşünölmeye devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde 1969 yılında kurulan Milliyetçi Hareket Partisi, Türk milliyetçiliğinin yeni, hâkim bu iki unsurunun siyasi arenada temsil yetisini üstlendiği görölmektedir. Türklük-İslamlık kavramları 1970'lere gelindiğinde Türk-İslam kavramları olarak yeniden adlandırılmıştır. Yenilenen bu kavramlar birçok kişi tarafından incelenmiş, araştırılmış ve tanımlamaya çalışılmıştır. Yapılan bu tanımlamalar içerisinde en etkili ve kabul görmüş olanı İbrahim Kafesoğlu tarafından yapılmıştır. Kafesoğlu'nun tanımlaması şu şekildedir: *"Türk milleti ve Türk'ü son senenin tarihinde aramış ve aradığını Yahya Kemal'in Süleymaniye'de bayram sabahında gördüğü millette yani "Dili bir, gönüü bir, imamı bir insan yığınu"nda bulmuştur. Yaklaşım, Türk-İslam sentezi olarak Aydınlar Ocağı aracılığıyla kabul görmüş ve sahiplenilmiştir."* (2008: 9-10). Bu tanımlama Aydınlar Ocağı Derneği tarafından benimsenmiş ve kullanılmıştır.

Milliyetçi akımın siyaset sahnesindeki temsilcisi Alparslan Türkeş liderliğindeki Milliyetçi Hareket Partisi ve Ülkücü Hareket'in simgesi Türklerin atası ve millî sembolü olarak kabul edilen "Bozkurt" tur. Bu sembol Türkler için ayrı bir anlam ve önem taşımaktadır. Çünkü *"Kurt motifi, doğrudan doğruya Türk'tür. Bu sebepten hâlâ çeşitli ölkelerdeki Türkler arasında söylenen masal ve halk hikâyelerinde hem ata hem de kurtarıcı-rehber vasıfları ile Bozkurt, bütün Türklerce kutlu sayılmış ve Türklüğün millî sembolü payesine yükselmiştir."* (Kafesoğlu 2017: 320). Aynı zamanda üç kıtada hâkimiyeti temsil eden ve Osmanlı'dan iktibas edilen "üç hilal" ve idealizm ile adanmışlığı ifade eden "ölkücü" kavramlardır. Milliyetçi Hareket Partisi milliyetçiliği, Hüseyin Nihal Atsız ve Ahmet Nejdet Sançar gibi isimler ile özdeşleşen Türkçölük-Turancılık anlayışındaki kişilerin fikirlerinden destek almıştır. Aynı zamanda partinin kurucusu ve başkanı olan Alparslan Türkeş, Atsız'ı hocası olarak kabul etmiş ve yazılarında onun Türkçölük anlayışını sık sık yansıtmıştır. Türkeş'in diğeri bir ilham kaynağı da Kemalist ilkelerdir. Milliyetçi Hareket Partisi'nin bugün kabul edilen resmî ilkeleri olarak kabul edilen "9 Işık" ın kaynağı Kemalist ilkelerdir. *"1970'li yıllarda Milliyetçi Hareket Partisi, Türkçölüğü Atsız çizgisinden uzaklaştırarak İslami motiflerle sentezlemeye girişmiştir. "1970'li yıllarda milliyetçiliğın İslam'a yaklaşmasında Türkiye'nin keskin ideolojik kutuplaşmaları ve şiddet olayları ekseninde gelişen Milliyetçi Hareket Partisi'nin milliyetçiliğinde "komünizm tehlikesi" ne karşı anti-komünizm ön plana geçmiştir."* (Türköne 2012: 37-38).

4. 1980 SONRASI TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ

Kimlik konusu 1980'li yıllara gelindiğinde, dünyada ve Türkiye'de meydana gelen toplumsal, ekonomik, kültürel değişimler ile daha fazla dikkat çekmiş ve ilgi toplamaya başlamıştır. Bu durum ise kimliğin toplum içerisinde meydana gelen değişme ve siyasallaşma süreçlerinde önemli bir belirleyici olmuştur. *"Melezleşme, çoğulculuşma ve hatta parçalanma süreçlerinin birlikte yaşandığı bu dönemde kimlikler, yeni değerler çerçevesinde tanımlanmaktadır. Kimlikler siyasetindeki bu değişim özellikle 1980'li yıllardan sonraki gelişmelerin bir ürünüdür ve bu gelişmeyi tanımlayan temel kavram ise küreselleşmedir."* (Bayart 1999: 23). Küreselleşme, dünyanın tek bir yer olması isteği ile benzerliklerin artmasını, farklılıkların etkisini yitirmesini amaçlayan; zaman ve mekân arasında yer alan sınırlılığın azalmasını hatta kalkmasını hedefleyen bir düşünce biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu düşünce anlayışı ile var olan ancak yeniden keşfedilmek istenen kültürel, etnik ve dinsel kimlikler parçalanarak, yeni kimliklerin oluşmasına imkân tanımıştır.

Dünya nezdinde de Türkiye özelinde de yeni ve farklı bir oluşum süreci içerisinde olan kimlikler konusu, ideolojik zeminde gerçekleşiyor olsa da, toplumsal açıdan farklı aidiyet hislerinin güç kazanmasını sağlamıştır. Bu durumun bir sonucu olarak Türkiye'de kimlik konusunun siyaset alanında ideolojik olarak hatırlanması, konunun kuramcılardan değil, ideologlar üzerinden açıklanmasının terk edilmesi ile ilgili bir süreçtir. Bu düşüncenin tamamıyla baskın olmasa da hâlâ etkisini sürdürdüğünü şu şekilde açıklamak mümkündür: *"Türkiye'deki kimlik tartışmaları, ilerici-gerici, cumhuriyetçi-hilafetçi, sağcı-solcu, Alevi-Sünni, Türk-Kürt, laik-anti laik gibi hâlâ çift değişkenli karşıtlıkların ötesine çok fazla da geçebilmiş değildir."* (Karakaş 2015: 237). Türkiye'de kimlik konusundaki tartışmalar sosyolojik bileşenlerin hâkim olduğu bir tartışmadan ziyade siyaset temelli bir arka plana dayandırılarak yapılmaktadır.

1980'li yılların sonlarına doğru Türk-İslam sentezinin getirmiş olduğu yaklaşım üzerinden Türk milliyetçiliğinin yeniden revize edilmek istenmesi ile İslam'ı çıkartarak daha çok Türkçülüğün üzerinde durulması gerektiği tartışmaları Milliyetçi Hareket Partisi içerisinde bir çatışma ortamı oluşturmuştur. Bu fikir ayrılığı sürece şu şekilde yön vermiştir: *"Türk dünyasının lideri olarak efsaneleştirilen Türkes'in iyice kültleşmesiyle ve "lider-teşkilat-doktrin" teslisinin iyileştirilmesiyle otoriterleşen içyapı, ülkücü hareketin söz konusu ideolojik çelişkilerle birlikte yaşayabilmesini de imkânsızlaştırmıştır. Sonuç, 1993 yılında Türk-İslam ülkücülüğü çizgisinin Milliyetçi Hareket Partisi'nden koparak Büyük Birlik Partisi (BBP)'ni kurmasıyla sonuçlanmıştır."* (Tanıl 1995: 90). *"Türklüğü İslam'ı güçlendiren bir öge olarak gören ve Türk unsurunu merkeze alanlar Milliyetçi Hareket Partisi'nde kalırken, İslam'ın Türklüğü güçlendiren bir öge olarak gören mukaddesatçılar Muhsin Yazıcıoğlu'nun önderliğinde Büyük Birlik Partisi'nin etrafında yeni bir oluşum inşa etme çabasına girmişlerdir."* (Karakaş 2012: 71).

"1980'li yıllardan itibaren Türk milliyetçiliğinin en büyük eseri olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin varlığı hedeflenerek harekete geçilmiştir. Özellikle 1990'lar boyunca PKK'nın

askerî ve politik alanda başlattığı yoğun propaganda, resmî Türk milliyetçiliğini köşeye sıkıştırırken Ülkücü hareketin de yeniden güçlenmesine imkân sağlamıştır.” (Karakaş 2012: 72). Milliyetçi yaklaşımların etkisinin dünya genelinde azalmaya başladığı yönünde değerlendirmeler yapılırken Türkiye özelinde bunu söylemek çok mümkün görünmemektedir. Bu noktada dönemin milliyetçiliğinin, Türk milliyetçiliği üzerinden sözcülüğünü üstlenen MHP'nin oy dağılımına bakıldığında genellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta ve Doğu Anadolu illerinde yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Bu arada Orta Anadolu illeri genellikle Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerine yoğun bir şekilde asker göndermektedir. Orta Anadolu'dan alınan oyun fazlalığı verilen şehit ile ilişkilendirilir. Çünkü verilen şehit ile coğrafi bölge arasında bir eşleşme dikkat çekmektedir. Milliyetçi Hareket Partisi bugün yine Türkiye'de en güçlü partilerden biri olmaya devam etmektedir.

“1980 sonrasında Türk milliyetçiliklerini birbirlerinden farklılaştıran ve sivilleşmeye zorlayan faktörleri iç ve dış faktörler olarak sınıflandırmak mümkündür. Kürt sorunu, siyasal demokratikleşme, Avrupa Birliği üyelik süreci, küreselleşme gibi faktörler Türk milliyetçiliklerinin kendilerini yeniden tanımlamasına ve koşullar ile yeni çözümler üretebilmesini sorgulatmıştır.” (Balkaya 2009: 98-99). Henüz toplumsal açıdan uygulanabilirliği test edilmemiş bu yeni ilişki biçimleri, sorunları bulma ve görme bakımından kıymet taşımaktadır. Çünkü bu süreçte sosyoloji bilimi ile yeterli ortaklaşa hareket edilmediği ve yeni gelişen bu duruma gereken önem verilmediği takdirde, yaşanan kopmaların en önemli sonucu olarak siyasi alanda bir istikrarsızlık ve düzensizlik kaçınılmaz olacaktır.

SONUÇ

Toplumsal olgu ve olayların, arka planı düşünülmeden değerlendirilmesi mümkün değildir. Milliyetçiliğin ortaya çıkışında birçok olgu ve olay etkili olmuştur. Dünya'da milliyetçiliğin ortaya çıkmasında burjuvazinin ortaya çıkışı ve güçlenişi, 1789 Fransız İhtilali ve 1800'lerdeki Sanayi Devrimi gibi birçok olgu ve olaylar etkili olmuştur. Bu yüzden milliyetçilik kavram ve olgusu açıklanırken onu harekete geçiren bu dinamiklerden bahsedilmesi süreci daha anlaşılabilir ve yorumlanabilir kılmaktadır. Çünkü bahsi geçen olay ve olgular, metin içerisinde geçen kavramları ve metni anlamaya yön verme açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Türk Milliyetçiliği, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi ile başlayan II. Meşrutiyet ile devam eden ve sonrasında Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi düşünce akımları ile kendine yer bulan bir paradigma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu düşünsel paradigmalardan merkezini devleti kurtarma, onu çağın şartlarına göre gözden geçirme ve modernleşme gibi konular oluşturmaktadır.

Millet kavramı tarihin farklı dönemlerinde ve toplumlarında çok değişik biçimlerde tanımlanmıştır. Bu tanımlamalar milliyetçiliğin tanımlamalarını da çeşitlendirmiştir. Çünkü milliyetçilik anlayışının temelinde yer alan millet kavramı

bünyesinde bu farklılığı barındırmaktadır. Milliyetçilik konusu hakkında bir fikir birliği yoktur. Çünkü milliyetçiliğin bir ideoloji mi, öğretisi mi veyahut paradigma mı olduğu ya da olması gerektiği hakkında ortak bir görüş bulunmamaktadır. Öte yandan, milliyetçilik konusu kadar tarihi de tartışmalıdır. Bu tartışmanın sebebi ise milletçiliğin İlk Çağlardan beri var olduğu mu yoksa yakın zamanlarda mı ortaya çıkmış bir görüş olduğu hakkındadır. Bununla birlikte, milliyetçilik kavramının ülkelerin kendi dinamikleri doğrultusunda belirlemiş bir kavram mı yoksa dünya genelinde ortak bir tanımlama ile kabul gören bir kavram mı olduğu düşüncesi de hâlâ tartışmalıdır. Fransız İhtilali ile meydana gelen milliyetçiliğin etkileri, günümüze kadar ulaşmasına rağmen, bugün gelinen noktada dünyanın hemen hemen her yerinde evrensel tek tip bir milliyetçilik kavramından söz etmek neredeyse imkânsız derecede güçtür. Çünkü ülkelerin hemen hepsinde milliyetçilik tanımlarının farklı açıklamalarına rastlamak mümkünken aynı ülke içerisinde de farklı milliyetçilik tanımları ile karşılaşmak olasıdır. Söz konusu bu durum dünya üzerinde geçerliliğini sürdürürken Türkiye için de aynı süreç gözlemlenmektedir. Türkiye’de milliyetçiliğin doğuşundan günümüze kadar geçen süreçte birçok milliyetçilik tanımlamalarına rastlanabilir. Bu durum ise milliyetçiliği üzerinde konuşulması, tartışılması ve çalışılması çetrefilli bir konu hâline getirmiştir. Çünkü günümüzde dahi tek tip bir Türk milliyetçiliğinden bahsetmek zordur.

Avrupa’da askeri alanda yapılan teknik gelişmeler, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilalinden sonra ortaya çıkan milliyetçilik akımları ile Osmanlı Devleti’nin öncesinde başlayan dağılma süreci hızlanmıştır. Osmanlı Devleti’nin toplum yapısı içerisindeki farklı milletlerin, milliyetçilik akımından etkilenmesi kaçınılmaz hâle gelmiş ve fikrin çeşitli etnik unsurlar arasında yayılması ivme kazanmıştır. Sonrasında ise Osmanlı Devleti’nin dağılması ile birçok ulus kendi devletlerini kurmak için bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Böylelikle dağılmanın etkisi ile elde kalan Anadolu topraklarına sahip çıkılması için harekete geçilmiştir. Gerçekleştirilmek istenen amaç ise Osmanlı Devleti’nin varlığının son bulduğu ve korunarak kaybedilmemiş olan bu coğrafyanın toprakları üzerinde başat unsuru Türk olan bir ulus devlet kurmaktır. Büyük ölçüde şu anki Türkiye Cumhuriyeti Devleti sınırlarını oluşturulan ve Türk kimliği fikriyle yola çıkılan Misak-ı Milli sözleşmesi ile bir ulus devlet inşa edilme fikri planlanmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin davranış ve düşünce yapılarında bu inşa projesinin ilk tohumları gözlemlenmektedir. Cemiyetin hayata geçirdiği ve geçirmek istediği faaliyetler Türk kimliği çevresinde şekillenmektedir. Fakat dönemin şartlarının bu durumun alenen anlatılmasına imkân ve fırsat vermemiştir.

Türkçülük düşüncesi, erken cumhuriyet dönemi ile birlikte II. Meşrutiyet döneminde oynadığı rolün farklı bir versiyonu ile yeni bir millet inşa etme ve bu milleti çağdaş uygarlık seviyesine çıkarma misyonunu edinmiştir. Avrupa’daki gelişimin tersine bürokrasinin öncülüğünde gelişen milliyetçilik, etno-seküler sınırlar dâhilinde kendisini ifade etmiştir. 1924-1929 arası dönemde kısaca, “dilde, ülküde, kültürde birlik” şeklinde ifade edilen Türk milliyetçiliği, 1929-1938 arası dönemde,

“dilde, kültürde” biçimine dönüşmüştür. Resmî milliyetçiliğin nihai tanımı ise; “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olup, Cumhuriyet ülküsünü benimsemiş, batılılaştırılmış Türk kültürüne bağlı, Türkçe konuşan ve köken itibari ile Türk olan herkes öz Türk’tür” şeklini almıştır.

Türk milliyetçiliği siyaseti günümüz koşullarında değerlendirildiğinde daha çok dünya ölçeğinde meydana gelen olayların etkisi ile bir konumlanma çabası içerisinde olduğu gözlenmektedir. Dünyanın küreselleşmesi ile milletlerin ulusal kimliklerinde bazı problemler ortaya çıkmıştır. Bu durum teritoryal ve irredantist niteliklere sahip milliyetçiliklerin giderek önemini yitirmesi ve etnik milliyetçiliklerin güçlenmesi ile sonuçlanmıştır. Türk milliyetçiliği var olan kimlik siyasetini kendi dışında oluşan gelişmelerden korumak ve en az hasar ile sürecine devam etmek için daha önce deneyimlemediği ilişki biçimleri meydana getirmektedir.

KAYNAKÇA

- ABERCROMBIE, N., HILL, S., TURNER, B. S. (1994). *The Penguin Dictionary of Sociology*. England: Penguin Books.
- AHMAD, F. (1996). *Demokrasi Sürecinde Türkiye*. İstanbul: Hil Yayınları.
- AKÇURA, Y. (1998). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- AKIN, C. (2022). “Ulusal Kimlik ve Dil”. *Kültür ve Dil* (ed. Mustafa Güneş, Hatice Güneş). Konya: Eğitim Yayınevi, 177-190.
- AKTOPRAK, E. (2010). *Devletler ve Ulusları-Batı Avrupa’da Milliyetçilik ve Ulusal Azınlık Sorunları*. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.
- ALP, T. (2001). *Türkleştirme*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ANDERSON, B. (1995). *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* (çev. İskender Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları.
- ARSAL, S. M. (1979). *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*. İstanbul: Ötügen Neşriyat Yayınları.
- ATATÜRK, M. K. (2010). *Medeni Bilgiler*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- ATSIZ, H. N. (1944). “Başbakan Saraçoğlu Şükrü’ye Açık Mektup”. *Orhun Dergisi*, 15: 1-4.
- ATSIZ, H. N. (1992). *Türk Ülküsü*. İstanbul: Baysan Yayınları.
- AYDIN, S. (1993). *Modernleşme ve Milliyetçilik*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- BALKAYA, F. (2009). *1980 Sonrası Değişen Türk Milliyetçiliği*. (Yayımlanmamış lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BAYART, J. F. (1999). *Kimlik Yanılsaması* (çev. Mehmet Moralı). İstanbul: Metis Yayınları.
- BREÜLLY, J. (2008). “Toplumsal Kalıtım”. *Uluslar ve Ulusçuluk* (ed. Ernest Gellner) (çev. Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan). İstanbul: Hil Yayınları, 105-106.
- CANSEVER, H. F. (1959). *Türkçülük Nedir?*. İstanbul: Toprak Dergisi Yayınları.
- DARENDELİOĞLU, İ. (1977). *Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri*. İstanbul: Toker Yayınları.
- DENİZ, F. (2006). “İmparatorluktan Millet Devlete Geçişte Akçura, Gökalp ve Mustafa Kemal’in Yeni Siyaset Arayışları”. *Disiplinler Arası Çalışmalar*, 21: 35-62.
- DURKHEİM, E. (1994). *Sosyolojik Metodun Kuralları* (çev. Enver AYTEKİN). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- DÜSTUR (Beşinci Tertip). 22: 3.
- ERİKSEN, T. H. (2004). *Etnisite ve Milliyetçilik: Antropolojik Bir Bakış* (çev. Ekin Uşaklı). İstanbul: Avesta Yayınları.

- GELLNER, E. (2008). *Uluslar ve Ulusçuluk* (çev. Büşra Ersanlı Behar-Günay Göksu Özdoğan). İstanbul: Hil Yayınları.
- GÖKALP, Z. (1994). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- HATİPOĞLU, M. (2000). "Küreselleşme, Ulus-Devlet, Atatürk ve Türk Milliyetçiliği Üzerine Tarihsel ve Güncel Bakışlar". *Türk Yurdu*, 160: 17-20.
- HOBBSBAWN, E. J. (2017). *Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik* (çev. Osman Akınbay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İNAN, A. A. (2010). *Medenî Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KAFESOĞLU, İ. (2008). *Türk-İslam Sentezi*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- KAFESOĞLU, İ. (2017). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- KARAKAŞ, M. (2012). *Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- KARAKAŞ, M. (2015). *Modernlik Küreselleşme ve Türkiye'nin Kimlikler Evreni*. İstanbul: Küre Yayınları.
- KARPAT, K. H. (2009). "Ziya Gökalp'in Kooperatifçilik, Millet-Milliyetçilik ve Çağdaş Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler". *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce I: Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 328-334.
- KEYMAN, E. F. (2007). "Kültürel Kimlik Olgusunu Yeniden Düşünmek". *Doğu Batı Düşünce*, 41: 218-219.
- ORAN, B. (1997). *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- ÖZÇELİK, Ş. (2010). *Türk Ocakları ve Eğitim*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Adana Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ROUSSEAU, J. J. (2008). *Toplum Sözleşmesi* (çev. Ali Alper). İstanbul: Oda Yayınları.
- SARISAMAN, S. & ZORBACI, Y. C. (2023). "Ulus Devlete Geçiş Sürecinde TBMM'de Millet Tanımı Tartışmaları ve Kanunlardaki Yansımaları". *Turcology Research*, 76: 100-109.
- SAUVIGNY, G. (1970). "Liberalism, Nationalism, Socialism: The Birth of Three Words". *The Review Politics*, 32: 155.
- SEFERCİOĞLU, N. (2009). *3 Mayıs 1944 ve Türkçülük Dâvâsı*. Ankara: Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayınları.
- SMİTH, A. D., ANDERSON, B., BEHAR, B. E., HABERMAS, J., CHATTERJEE, P., NAİR, T. (2001). *Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik* (çev. İsmail Türkmen). İstanbul: Şehir Yayınları.
- SMİTH, A. D. (2002). *Ulusların Etnik Kökeni* (çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- SMİTH, A. D. (2010). *Millî Kimlik* (çev. Bahadır Sina Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- TANIL, B. (1995). *Milliyetçiliğin Kara Baharı*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Türkçe Sözlük 2* (1998). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YILDIZ, A. (2010). *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ZÜRCHER, E. J. (2011). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (çev. Yasemin Saner). İstanbul: İletişim Yayınları.

AÇIKLAMALAR

¹ Milliyetçiliğin milliyetçiler tarafından özenle inşa edilen bir algılama biçimi olduğunu ifade eden Anthony Smith, bu durumu tanımlamak için "el emeği" kavramını kullanmaktadır. Smith'in bu tanımı bu çalışmanın da temel tezini desteklemektedir.